

БОНЮ АНГЕЛОВ

ЗА ПЕТ РЪКОПИСА НА СОФРОНИЙ ВРАЧАНСКИ

Голяма е ролята на Софроний Врачански в развитието на нашето Възраждане. Поради това за него е писано твърде много в науката, изяснени са важни моменти из политическата, книжовната и просветната му дейност за пробуждането на българския народ. Успешни са издирванията, свързани с установяване книжовното наследство на писателя Софроний — днес са известни около 20 негови ръкописа, някои от които са обемисти книги — например Първи Видински сборник, Втори Видински Сборник, Театрон политикон, Книга за трите вери и др. Познатите ръкописи се намират в България (София, Шумен, Елена), СССР (Ленинград), Румъния (Букурещ), Света гора — Зографски манастир.

В своята статия „Писан в лето 1806-то“ (в. Антени, бр. 2, 9 ян. 1980, с. 3—4) обърнах внимание на една вест за неиздирен още голям ръкопис на книжовника Софроний Врачански; съобщих и за един запазен негов ръкописен лист, поставен в началото на руска печатна книга, която сега се намира в Габрово — Окръжен исторически музей, № СПК-II-10. Тази находка подсеща, че нови археографски занимания по манастири, музеи и читалища биха довели до откриване на неизвестни досега ръкописи на нашия голям политически и книжовен деец през Възраждането.

Голямото ръкописно наследство на Софроний Врачански включва книги с църковно-богослужбено предназначение и книги с проповедническо-богословски и философски характер. Преобладават книгите, спадащи към втората група. Към първата група книжовни прояви на писателя са неговите преписи на т. нар. часослов — книга с чисто практическо предназначение за църковна употреба или като учебно пособие за ученици.

В настоящата статия искам да съобщя за някои неизвестни досега Софрониеви ръкописи, както и да внеса уточняване за един широко известен негов ръкопис — № 285 от сбирката на Софийската народна библиотека „Кирил и Методий“.

I. *Часослов*. Постъпи в Ръкописния отдел на Народната библиотека „Кирил и Методий“ през 1977 г. (Инв. № 6/977). Не е запазен изцяло, липсват листове от началото му и от края, поради което остава неизвестна годината на написването му. Сега има 80 листа малък формат (обикнат от Софроний), удобен за носене, за практически нужди (църковни или учебни). Подвързан е с дебели кори, обвити с кожа, по която има орнаменти. На вътрешната страна на предната корица е имало приписка, най-вероятно от самия Софроний, но листът сега е откъснат (... Н ГРЕЦИНЪН. ... МАТЕН). Други приписки няма. По някои листове има нанесени с друг почерк лични имена, за да бъдат споменавани при богослужение. Това подсказва, че книгата е била притежание на някой свещеник. Почеркът, подвързията, съдържанието, оформлението на цялата книга и на отделните заглавия *определено показват*, че тя е дело на Софроний Врачански. Съдържанието е същото, каквото срещаме в другите му часослови. Направих съпоставка на този часослов с Часослова на Софроний от 1768 г. (Софийска народна библиотека, № 285), в който е запазена приписката на поп Стойко — Софроний Врачански. Съпоставката е категорична — двете книги, двата часослова, са писани от едно и също лице, в случая поп Стойко.

Листовете имат буквена пагинация до л. 63, поставена на всеки лист горе вдясно. На л. 73 има „Слово знаменіе азбѣчнаа“. Дадени са календарни указания за църковните празници.

По съдържание книгата не показва съществени разлики в сравнение с ръкопис № 285 и изобщо с другите му часослови. В езиково отношение обаче тя е твърде ценна, защото показва различия при предаването на едни и същи думи. В това отношение двата часослова заслужава да бъдат проучени от историк на българския език. Привеждам само няколко примера:

№6/977

вънми

възвесаѣнт се

възрадаѣют се

създаѣти се

въспѣю

възненаенаѣхѣхъ

грѣдомъ

грѣднню

съхранн

въсакое

възбраннон

въсписѣм

държавѣ

№285

вонми

возвесаѣт се

возрадаѣют се

создаѣти се

воспѣю

козне аенаѣхѣхъ

нгорднмъ

горднню

сохранн

всакое

козбраннон

восписѣмъ

държавѣ

По белите полета на листовете са нанесени имена за споменаване при богослужение. Например на л. 21 об: Денкѣ Никола, Ничѣ, Цонкѣ, Раднаѣ, Іванѣ, Венкѣ, Бонѣ, Менѣ, Минкѣ и др. На л. 72 об: Днмѣ, Матеѣ, Манѣ, Бонѣ, Христѣ и др.

II. Часослов. Намира се в Пловдивската библиотека „Иван Вазов“, № 95(209). Не е запазен изцяло — от него са останали само пет листа, притурени в началото на ръкопис от XVI в. Б. Цонев не сочи, че те са от Софроний Врачански — той само отбелязва: „Книгата е запазена цяла и подвързана; само отпреде липсвали няколко листа, та отсетне допълнени с руска редакция“ (Б. Цонев. Опис на славянските ръкописи и старопечатни книги в Пловдивската народна библиотека. С., 1920, с. 64).

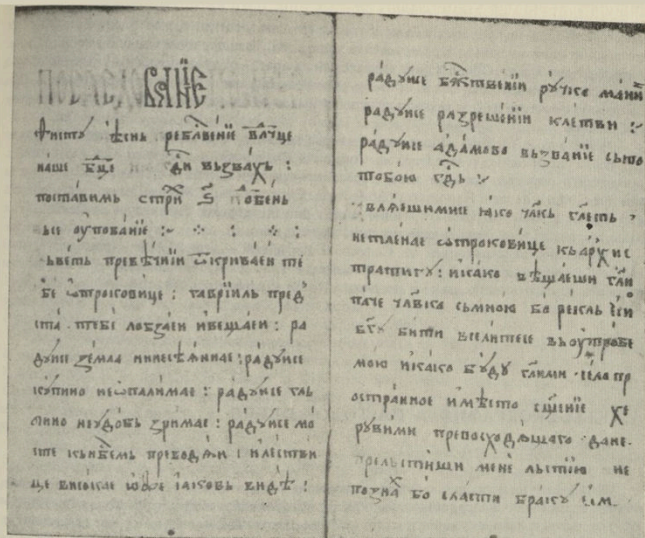
III. Часослов. Ръкописът сега се съхранява в гр. Елена — Музей „Иларион Макариополски“, № Ст. 289. Има 139 листа малък формат. По оформление, почерк и съдържание прилича на другите Софрониеви часослови. Липсва приписка от книжовника-преписвач, но по почерка определям, че книгата е писана от поп Стойко (Софроний Врачански).

IV. Мисей. Ръкописът се съхранява в гр. Елена — Музея, № ИМ, Ст. 77. Не е запазен изцяло — сега има само 89 листа голям формат. По почерк и оформление възхожда към ранните ръкописи на поп Стойко.

И така с името на Софроний Врачански се свързват няколко часослова — освен горепосочените има и други негови преписи на тази книга. Всички те безспорно не са били нужни лично нему за свещеническите му задължения. Те са писани и по поръка на някой свещеник или за учебни цели в килийно училище. А този факт подсказва за голямата известност на поп Стойко като книжовник, който се е отзовавал на молбата на свои съвременници — духовни лица или видни миряни — да им препише книгата Часослов.

* * *

В научната литература се говори за Първи часослов (1768) и за Втори часослов на Софроний Врачански. За тях най-напред известяват Е. Спространов (Опис на ръкописите в библиотеката при Светия синод на българската църква. С., 1900, № 122, с. 167—169) и Б. Цонев (Опис на ръкописите и старопечатните книги в Народната библиотека в София. Т. I, С., 1910, с. 185—186, № 285). Дватама наши учени считат, че в случая имаме два различни ръкописа, макар описанието на книгите, броят на листовете им (по 113), формата им — 16⁰, малък формат, редовете по страниците, почеркът им — полуустав, украсата, началните букви, заглавия на отделните

Св. 1. Пловдив — Народна библиотека, № 95 (209), Софроний Врачански

съчинения, езикова характеристика и пр. да съвпадат изцяло. Даже и приписките по тях съвпадат. Това ме наведе на мисълта, че в случая имаме работа само с един ръкопис. Почнах да работя с оглед на такава възможност. Поисках да видя часослова, намиращ се по описа на Спространов в библиотеката на Светия синод (сега Църковно-археологическия музей), но не можах да намерят книгата. Ръкописът не е попадал в ръцете на В. Сл. Киселков, който в своята монография за Софроний Врачански пише: „Сега е притежание на Църковно-археологическия музей в София. Познат ни е само по сведенията, които е публикувал за него Е. Спространов. По съдържание, формат, почерк и брой на листовете е напълно сходен на първия Софрониев часословец. Без съмнение единият от двата Часословеца представлява препис от другия“ (В. Киселков. Софроний Врачански. Живот и творчество. С., 1963, с. 123).

Почнах да сравнявам описанието на този часослов, направено от Е. Спространов, с Часослова № 285 в сборката на Народната библиотека в София. Приписката на поп Стойко в единия и в „другия“ ръкопис напълно съвпада — не само годината на преписването — 1768, но също месецът (юний) и денят (16) и други подробности. Особено ми беше полезна приписката от друго лице на л. 65: „Азъ г8 писахъ т8изи писмо на Мартина день пръвние.“ Тази приписка, посочена от Спространов, се намира и в ръкопис № 285 точно на същия лист. Точно на 96 лист е скара, квадрат за празниците, под която с букви е означена годината [ѣнѣ] аѡѡ. [1806] — почеркът на посочената година се различава от основния. Пак точно на л. 97 е „СЛОВА ЗНАМЕНІЕ АЗЪБЪЧНАА“. Има и други приписки, които също съвпадат по листовете, други общи

текстове. Например проповедта за молбата на слънцето, звездите, морето и земята бог да им позволи да накажат хората заради техните лоши дела. Тази проповед е на последните три листа, писани от друга ръка. Общ е и друг текст, писан на лист 1 от твърде неопитна ръка, започващ с думите: „О гури дете син баща. . .“ и пр. Означението на страниците на листовите 1—226 е предадено с печатни цифри, каквато практика е имало в Църковния музей, но не и в Народната библиотека.

Всичко това ми дава основание да изкажа мисълта, че в случая *съвсем* не става дума за два различни ръкописа (часослови) на Софроний Врачански, а дума е *за един и същ* ръкопис, попаднал в различно време в двете гореспоменати учреждения — първо в библиотеката на Светия синод, а после в Народната библиотека. Спространов отбелязва, че книгата е намерена във Варна, а Б. Цонев пояснява, че ръкописът бил подарен от Т. Бардаров от Плевен. Как и защо е станало това прехвърляне на книгата, не е ясно.

Познатите днес ръкописи на Софроний Врачански — над 25 вече — подкрепят думите на Г. С. Раковски, изказани в негово писмо от 1853 г. до А. П. Гранитски — че Софрониеви ръкописи се съхранявали „даже и до днес в Котел у негови сродници“.*

КЪМ БИОГРАФИЯТА НА ТОДОР ПЕЕВ

ПАВЕЛ СТЕФАНОВ

Засиленият интерес през последните десетина години към живота и творчеството на известния наш революционер, общественик, педагог, публицист и драматург Тодор Пеев (1842—1904) се дължи главно на усилията на проф. Дочо Леков. Той участва в сесия за неговото дело,¹ заедно с Иван Сестримски състави и редактира произведенията на Пеев,² обнародва ценни статии и отделна биография.³ На тази тема са опитвали перото си и други автори,⁴ но тя далеч не може да се смята за изчерпана.

Нови данни за ранния период от живота на Тодор Пеев се намират в екземпляр от знаменитата Острожка библия (1581), съхраняван във фондовете на Етрополския музей. През миналия век книгата е била собственост на местната църква „Св. Георги“, откъдето преминала във взаимоучителното училище, а по-късно — в музея. Този екземпляр се отбелязва от историка на славянското книгопечатане Петър Атанасов, който не публикува многобройните и твърде интересни приписки по нейните полета.⁵ Някои от тях споменават младия граматик Тодор Пеев, а други са оставени от неговата ръка. Ще ги цитираме в хронологически ред:

1. „Знани бисте, читатели, кога седехъ азъ Христо Ивановъ Дидовъ въ Етрополе оучителъ. . .“ След като се оплаква от високите цени, Кримската война, обирите, холерата, Дидов продължава: „И тъй, имаше при мене добри ученици, прилежателни на уроците си, които бе-

* А. Т. Илиев. Едно писмо от Раковски до А. П. Гранитски. . . Периодическо списание, LXIII, 1902, с. 272—273; Г. Димов. Архив на Г. С. Раковски. Т. I. С., 1952, с. 42.

¹ Сборник Тодор Пеев, ред. Д. Леков. Етрополе, 1972.

² Т. Пеев. Съчинения. Съст. и ред. Д. Леков и Ив. Сестримски. Предг. Д. Леков. С., 1976.

³ Д. Леков: 1. Забравен възрожденски книжовник. — Литературна мисъл, 1970, кн. 1, с. 101—115; 2. Тодор Пеев. Страници от живота и съдбата на един възрожденец. С., 1978; 3. Тодор Пеев Стоянов. — В: Речник на българската литература. Т. 3. С., 1982, с. 39—40.

⁴ Г. Стоянов. Тодор Пеев — виден възрожденски учител и революционер. — Народна просвета, 1975, кн. 2, с. 103—111; П. Мирчев. Етрополецът. С., 1977; Е. Павлова-Харбова. Тодор Стоянов Пеев. — Библиотекар, 1982, кн. 8, с. 33—36.

⁵ П. Атанасов. Книги Ивана Федорова в Болгарии. — В: Книга и графика. М., 1972, с. 109—110.